

Ольга ГУРАЛЬ (*Київ*)

ЛИСТИ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ ДО ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНЯХІВСЬКОГО 1939 РОКУ

Одне з найпомітніших місць в історії України кінця XIX – першої половини XX ст. належить родині відомого письменника і громадського діяча Михайла Старицького (1840–1904), адже кожний з його нащадків зробив вагомий внесок до скарбниці національної культури та становлення української державності. Старша донька, Марія Старицька (1865–1930) – відома акторка, режисер, театральний педагог, друга донька – Людмила Старицька-Черняхівська (1868–1941) – прозаїк, драматург, перекладачка, громадська діячка, третя донька, Оксана Стешенко (1875–1942) – дитяча письменниця, син Юрій Старицький (1882–1936/8?) – громадський діяч, відомий юрист. Визначними особистостями були й онуки драматурга: Вероніка Черняхівська (1900–1938) – поетка і перекладачка, Ірина Стешенко (1898–1987) акторка і перекладачка, Ярослав Стешенко (1904–1939) – відомий бібліограф, дослідник історії української книги. У період сталінських репресій 1930-х – початку 1940-х років майже вся родина Старицьких, за винятком І. І. Стешенко, була знищена в лещатах тоталітарної машини. Коли 1929 р. серед українського громадянства прокотилася хвиля арештів у зв’язку з процесом “Спілки визволення України”, першим із членів родини, 21 липня, було ув’язнено Ярослава Івановича Стешенка. Невдовзі у катівнях ДПУ, за звинуваченням у приналежності до “СВУ”, опинилась і його двоюрідна сестра, Вероніка Олександрівна Черняхівська. На той час вона була одружена з німцем, Теодором Геккенем, і проживала у Берліні, влітку 1929 р. приїхала навідати батьків. Дещо пізніше за таким же обвинуваченням арештували Олександра Григоровича Черняхівського та Людмилу Михайлівну Старицьку-Черняхівську. На початку 1930 р. молодше покоління родини звільнили за браком доказів вини. Л. Старицьку-Черняхівську та її чоловіка засудили на показовому судовому процесі. Втім вирок, 4 роки позбавлення волі, змінили на умовний, із заборonoю проживати у Києві, Харкові та інших великих містах; подружжя виїхало до м. Сталіно (нині Донецьк). 1933 р. вдруге заарештували і вислали на адміністративне поселення до Уральська Ярослава Стешенка. 1936 р. він отримав повторний вирок із засланням до концтаборів Колими. 1939 р. відомий бібліограф помер, відбуваючи покарання, у бухті Нагаєво. Трагічною була доля і В. О. Черняхівської. Після арешту 1929 р. вона не повернулася до чоловіка, а залишилася з батьками, проживала у Харкові та

Києві. У січні 1938 р. її вдруге заарештували за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини, а у вересні того ж року за постановою “трійки” при Київському НКВС УРСР – розстріляли. Рідним повідомили, що Вероніку Олександрівну заслано на 10 років до сибірських концтаборів. Батьки намагалися дізнатись про місце перебування єдиної доньки. Зверталися з листами до представників влади, Л. М. Старицька-Черняхівська розшукувала її у Наримських та Маріїнських концтаборах. Але зусилля були марними. 1939 р. помер О. Г. Черняхівський. Людмила Михайлівна, так і не дізнавшись про смерть Вероніки, продовжувала пошуки до 1941 р. У липні 1941 р. її разом з сестрою Оксаною Стешенко заарештували за звинуваченням у співпраці з німецькими нападниками. Невдовзі після початку розслідування слідчий відділок евакуювали, арештованих вивезли до Казахстану. Людмила Михайлівна померла під час переїзду, а її тіло викинули з вагона між зупинками. Оксана Михайлівна померла 1942 р. у концтаборі в Казахстані. Про те, що Вероніку Черняхівську було розстріляно, стало відомо лише 1990 р., коли на запит Музею видатних діячів української культури було надано довідку від КДБ УРСР¹.

Драматичні події в історії родини Старицьких тривалий час привертали увагу науковців та публіцистів. Одними з перших стали публікації представників українського зарубіжжя, серед них статті Р. Паклена², І. Губаржевського³, Н. Полонської-Василенко⁴, С. Підкови⁵, О. Лугового⁶, Я. Славутича⁷. У цих статтях було оприлюднено інформацію про загибель В. О. Черняхівської у катівнях НКВС. Але деякі з викладених у них фактів не завжди відповідають дійсності. Наприклад, у статті С. Підкови “До історії «Спілки визволення України””, у художній формі, з детальними подробицями розповідається про побачення Старицької-Черняхівської з арештованою донькою під час слідства. А впродовж засідань по процесу СВУ, як стверджує автор, Людмила Михайлівна не лише не визнавала себе винною, а й підкреслювала, що “СВУ” існувала та боролась за незалежну, соборну Україну. Втім, ця інформація не достовірна. В. О. Черняхівська, справді, деякий період перебувала

¹ Музей Михайла Старицького (далі – ММС). – Книга надходжень (далі – КН)-585. – Рукописні документи (далі – РД)-4. – 1 арк. (довідка № 2818 від 3 серпня 1990 р. про реабілітацію В. О. Черняхівської-Ганжі. Видана КДБ УРСР. Київ, 1990 р.).

² Паклен Р. Знищена сила. Людмила Старицька-Черняхівська // Овид. – 1959. – Ч. 1. – С. 52–64.

³ Губаржевський І. Людмила Старицька-Черняхівська – борець за молоду Україну // Нові дні. – 1970. – Ч. 12. – С. 14–15.

⁴ Полонська-Василенко Н. Остання п’єса Л. Старицької-Черняхівської // Україна. – 1952. – Ч. 8. – С. 52–55; Данилевська Н. Загублений рід Старицьких-Черняхівських-Стешенків // Визначні жінки України. – Новий Ульм, 1952. – С. 36–64.

⁵ Підкова С. До історії Спілки визволення // Спілка визволення України (Ідейні основи, історія та матеріали до пізнання її діяльності на рідних землях). – Мюнхен, 1953. – С. 31–34.

⁶ Луговий О. Визначні жінки України. – Торонто, 1942. – С. 163–164.

⁷ Славутич Я. Дослідження, статті. – Едмонтон, 2006. – Ч. 1. – С. 56–58, 87.

Листи Людмили Старицької-Черняхівської до Олександра Черняхівського...

під арештом одночасно з батьками, але зустрічей та очних ставок між ними не проводили⁸. Так, під час показового судового процесу Л. М. Старицька-Черняхівська демонструвала незламну позицію, але не визнавала не лише своєї участі у “Спілці...”, а навіть підкреслювала, що їй не було відомо про існування такої організації⁹. В окремих публікаціях, наприклад, Я. Славутича, міститься інформація про те, що 1941 р. Л. Старицька-Черняхівська не була вивезена до Казахстану, а повішена у Києві перед евакуацією слідчого відділку. Це також є недостовірним. Не знайшли документального підтвердження окремі подробиці про другий арешт Вероніки та загибель Людмили Старицької-Черняхівської і Оксани Стешенко, описані у статтях Н. Полонської-Василенко (під псевдо. Н. Данилевська)¹⁰. Ці праці були спочатку надруковані у закордонних виданнях, а 2011 р. опубліковані у книзі “Спогади” Н. Полонської-Василенко¹¹. У них авторка повідомляє, що під час другого арешту В. Черняхівська збожеволіла і була вислана на 8 років до Сибіру, а Людмилу Михайлівну із сестрою розстріляли в Дарниці напередодні вступу німців до Києва¹².

Після 1989 р., коли члени родини Старицьких були реабілітовані, до теми репресивних переслідувань родини звернулися й дослідники з українських теренів. Протягом 1990-х рр. вийшли публікації з розкриттям основних біографічних сюжетів. 1990 р. у журналі “Вітчизна” вийшла стаття А. Болабольченка “Кривавий верлібр”¹³ про долю Л. М. Старицької-Черняхівської у 1930-ті роки. Він же у монографії “СВУ – суд над переконанням”¹⁴ вперше опублікував фрагмент протоколу допиту письменниці. Важлива інформація про засудження подружжя Черняхівських була вміщена також у книзі Ю. Шаповала та В. Пристайка “Справа «Спілки Визволення України»”¹⁵. Історія родини Старицьких була розкрита й у статті Ю. М. Хорунжого “Як перевели козацький рід”, вміщеній в упорядкованій ним же книзі спогадів “Опера

⁸ Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Спр. 67098: Справа “СВУ”. – Т. 60: Архівно-слідча справа Старицької-Черняхівської Л. М. – Арк. 1–160; Центральний державний архів громадських об’єднань України у м. Києві (далі – ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 38786: Слідча справа Черняхівської В. О. 1929 р.

⁹ “Спілка визволення України”: Стенографічний звіт судового процесу. – Б. м., Б. в., 1931. – Т. 1. – С. 25–36.

¹⁰ Данилевська Н. Загублений рід Старицьких-Черняхівських-Стешенків // Візначні жінки України. – Торонто, 1950. – С. 67–84.

¹¹ Полонська-Василенко Н. Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська // Полонська-Василенко Н. Спогади. – К., 2011. – С. 410–426; її ж. Загублений рід Старицьких-Черняхівських-Стешенків // Там само. – С. 392–409.

¹² Її ж. Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська // її ж. Спогади. – С. 426.

¹³ Болабольченко А. Кривавий верлібр (Про кримінальну справу і трагічну долю Л. М. Старицької-Черняхівської) // Вітчизна. – 1990. – № 11. – С. 113–119.

¹⁴ Його ж. СВУ – суд над переконанням. – К., 1994. – 114 с.

¹⁵ Пристайко В., Шаповал Ю. Справа “Спілки Визволення України”: Невідомі документи і факти: Науково-документ. видання. – К., 1995. – С. 70–71, 121–124, 401–406.

СВУ–музика ГПУ”¹⁶, цієї ж теми він торкнувся і в есеях, присвячених Л. М. Старицькій-Черняхівській та В. О. Черняхівській у книзі “Шляхетні українки”¹⁷ та у публікаціях про членів родини Старицьких¹⁸. Тему репресій в сім’ї драматурга розкрив і С. Білокінь у монографії “Масовий терор як засіб державного управління в СРСР”¹⁹. Документи про перебування Черняхівських під арештом увійшли до книги “Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.”²⁰.

У більшості опублікованих праць, присвячених як Л. М. Старицькій-Черняхівській, так і долі родини за радянських часів, одним з найпопулярніших є сюжет про пошуки Людмилою Михайлівною доньки. Як правило, автори статей акцентували увагу на листах-зверненнях, написаних Старицькою-Черняхівською та її чоловіком до представників влади. Так, наприклад, у книжці Ю. М. Хорунжого вміщено текст листа до Й. Сталіна з незначними купюрами та у перекладі українською мовою²¹. Хоч ці документи є високоінформативним джерелом та ілюструють поневіряння батьків, але не містять достатньо повної інформації для повноцінного дослідження родинної історії.

Значна частина матеріалів, що розкривають питання пошуків В. О. Черняхівської її рідними, на сьогоднішній день зберігається у фондовій колекції Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького. Документи у складі родинного архіву Старицьких-Черняхівських-Стешенків були передані до музею за заповітом Ірини Стешенко, онуки Михайла Старицького. Вона особисто з 1945 р. зберігала речі та документи репресованих родичів, сподіваючись на зміну політичної ситуації та повернення їхніх імен до української історії та культури. Серед матеріалів – чернетки листів Людмили Старицької-Черняхівської та її чоловіка до Й. Сталіна²², Л. Берії²³, В. Молотова²⁴, список концентраційних таборів, у яких вона шукала доньку²⁵, листи

¹⁶ *Хорунжий Ю.* Як перевели козацький рід // Опера СВУ – музика ГПУ: Спогади свідків. – Кам’янськ-Шахтинський (Ростов. обл.), 1992. – С. 16–31.

¹⁷ *Його ж.* Шляхетні українки: Есеї-парсуни. – К., 2003. – С. 23–70, 111–132.

¹⁸ *Його ж.* Людмила Старицька-Черняхівська // З порога смерті...: Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991. – Вип. 1. – С. 414–417; *його ж.* Янгола більше // Урядовий кур’єр. – 2000. – 14 жовт. – С. 7.

¹⁹ *Білокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – Дрогобич, 2013. – Т. 2. – 1066 с.

²⁰ Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Упоряд. В. М. Даниленко. – К., 2012. – 756 с.

²¹ *Хорунжий Ю.* Шляхетні українки: Есеї-парсуни. – С. 60–62.

²² ММС. – КН-6139. – РД-118. – 2 арк. (лист до Й. Сталіна. 1938 р.).

²³ Там само. – КН-6141. – РД-120. – Арк. 1–2 (заява на ім’я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії. 15. 09. 1940 р.).

²⁴ Там само. – КН-6142. – РД-121. – 1 арк. (лист до Голови Ради Народних Комісарів та народного комісара закордонних справ В. Молотова).

²⁵ Там само. – КН-6145. – РД-124. – 3 арк. (список таборів, у яких Л. Старицька-Черняхівська розшукувала В. Черняхівську. 1939 р.).

Листи Людмили Старицької-Черняхівської до Олександра Черняхівського...

та телеграми, надіслані нею до Олександра Григоровича під час перебування в Сибіру 1939 р.²⁶.

Умовно джерела можна розділити на три блоки: перший – звернення, написані Людмилою та Олександром Черняхівськими, другий – листи та телеграми письменниці до чоловіка 1939 р., третій – заяви до владних установ, написані по смерті Олександра Григоровича. Перший блок документів, написаний спільно з чоловіком до різних осіб з проханням надати інформацію про місцеперебування В. О. Черняхівської і про перегляд вироку, зберігся в чернетках. Написано їх російською мовою і датовано 1938 р., окремі вміщені у загальному зошиті²⁷. Важливою ознакою спільних звернень є те, що до різних осіб було надіслано майже тотожні звернення, у яких детально описано поведження слідчих з батьками, наведення їх на хибну думку про присудження 10-ти років ув'язнення. Наприклад*: “14 декабря 1938 г. в приемной начальника принимал неизвестный мне сотрудник НКВД. Услыхав от меня фамилию нашей дочери, он заявил, что знает ее, так как он ее следователь и взглянув насмешливо на меня, добавил: «Вы, конечно воображаете, что она красавица, а по-моему совершенно некрасивая». Эти слова ошеломили меня, а следователь с неожиданной злобой закричал: «Кроме того, она наглая, нахальная, дрянная базарная, сволочь!». И посыпался ряд площадных слов, которые писать на бумаге считаю неудобным. «На ваши оскорбления я лишена возможности отвечать, возразила я, но если Вы так отзываетесь о моей дочери, человеке культурном, то я могу допустить, что следствие велось в весьма напряженной и далеко не нормальной обстановке». Мое замечание вызвало взрыв брани трижды повторив все эти бранные слова, – следователь выкрикнул: «Вот и заработала 10 лет!». На мои вопросы куда и когда она выслана, он категорически отказался дать какой-либо ответ”²⁸. Як вже вказувалося раніше, саме ці листи є найбільш відомими сучасним дослідникам. Один з них, адресований до М. Хрущова, прикріплений до судово-слідчої справи В. О. Черняхівської 1938 р.²⁹. Третій блок, листи 1940–1941 рр., написані особисто Старицькою-Черняхівською, вже містять інформацію про обставини її поїздки до Сибіру, безплідні пошуки та смерть чоловіка. А саме: “В июле месяце 1939 года мы узнали, что дочь наша находится в городе Томске, в психиатрической лечебнице. Мы немедленно послали туда деньги и посылку. В Ноябре получили извещение, что больная, (дочь наша) не желает принимать посылки, это доказало, что психическое состояние нашей дочери

²⁶ Там само. – КН-6621. – Листи (далі – Л)-466 (лист до Черняхівського О. З Томська до Києва. 23.11.1939); КН-6619. – Л-464 (лист до Черняхівського О. З Маріїнська до Києва. 28.11.1939); КН-6620. – Л-465 (лист до Черняхівського О. З Москви до Києва. 1939); КН-6616. – Л-461 (телеграма до Черняхівського О. З Томська до Києва. 22.10.1939); КН-6618. – Л-463 (телеграма до Черняхівського О. З Томська до Києва. 23.11.1939); КН-6617. – Л-462 (телеграма до Черняхівського О. З Томська до Києва. 26.11.1939).

²⁷ Там само. – КН-6141. – РД-120. – 36 арк. (зошит з чернетками листів про долю В. Черняхівської).

* Тут і далі цитуємо зі збереженням авторського правопису та стилістики.

²⁸ ММС. – КН-6624. – Л-469.

²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 63406. – Т. 1. – Арк. 42–44.

приняло тяжелую форму... Я немедленно отправилась в Томск, но приехав в лечебницу, узнала, что дочь нашу уже «выписали». Я обратилась к прокурору г. Томска. Он, наведя справки в НКВД, сообщил мне, что дочь наша этапирована в Нарымские или Мариинские концлагеря. В невыносимо тяжелых бытовых условиях (37 градусов мороза я объездила все Мариинские лагеря) и нигде не нашла нашей дочери. Надо было ехать в Нарым, но с Нарымом нет зимой сообщения и надо было отложить поездку до весны. Я вернулась в Киев и застала мужа при смерти. Два года непрерывных мучений сделали свое дело. 21 декабря 1939 года он умер...»³⁰. В цих зверненнях Л. М. Старицька-Черняхівська зверталась до факту святкування 100-річного ювілею М. Старицького, вказуючи, що їй була обіцяна допомога у пошуках доньки.

Не актуалізованими до цього часу залишаються матеріали другого блоку – листи Людмили Старицької-Черняхівської до чоловіка, написані під час її поїздки до Сибіру. Збереглося 3 листи і 3 телеграми. Судячи зі змісту, не всі з документів того часу збереглися, оскільки у тексті письменниці апелює до попередніх листів. Телеграми було надіслано з Томська протягом жовтня – листопада 1939 р. В них Людмила Михайлівна повідомляла, що жінка з прізвищем Ганжа (таке ж по третьому чоловікові мала Вероніка) виявилась не їхньою донькою, вказувала найновішу для неї інформацію або плани подальших маршрутів. Наприклад: «Ганжа оказалась не Рона. Розыскую»³¹. Або: «Рона этапирована неизвестном направлении. Осуждена ОСО. Еду: Мариинск, потом Томск, Москву»³².

Листи написано протягом листопада–грудня 1939 р. з Томська, Маріїнська та Москви. У них авторка детально описала побутові умови, в яких вона опинялася під час поїздки, розповідала чоловікові про негаразди, що траплялись на її шляху, та ін. Хронологічно перший лист написаний з Томська 23 листопада, на поштової картці. На ньому є два штампи поштових відділень – звідки його було відправлено та де отримано; зафіксували і адресу, де перебувала на той час письменниці. Наприклад: «Томск. Комната отдыха». Два листи написані на аркушах паперу, з Маріїнська (від 28 листопада 1939 р.) та Москви (не датований), при першому зберігся конверт. Важливість їхнього введення до наукового обігу полягає в тому, що вони суттєво доповнюють сюжет про пошуки письменницею доньки та історії життя родини за радянських часів в цілому, є промовистим прикладом поводження представників тоталітарної системи з родичами репресованих. Також матеріали є цінним джерелом просопографічної інформації, адже розкривають особливості реакції Людмили Михайлівни на складні життєві обставини, ілюструють її вміння протистояти зовнішнім чинникам, боротися з труднощами, додають нові, не зафіксовані у інших джерелах того часу факти з біографії дочки.

Листи публікуємо зі збереженням правопису та мовно-стилістичних особливостей авторського тексту.

³⁰ ММС. – КН-6141. – РД-120. – Арк. 1 зв. (заява на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії. 15. 09. 1940 р.).

³¹ Там само. – КН-6616. – Л-461 (телеграма до Черняхівського О. З Томська до Києва. 22.10.1939).

³² Там само. – КН-6617. – Л-462 (телеграма до Черняхівського О. З Томська до Києва. 26.11.1939).

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Томськ 23.XI. 39 г.*

Любий Шурочка! Вчора написала тобі великого листа. Сьогодні вранці пішла я в И[справительно-]Г[рудовую] К[олонию] № 1 питати про Рону². Уяви собі 37 град[усів] морозу окулярів не можна надіти, – замерзає шкло, палки не можна взяти, замерзають руки. Ну щось страшне, дійшла (це не далеко). Подаю заяву – не пускають навіть у сторожку. Нарешті виніс відповідь – Г[ражданк]у В[еронику] А[лександровну] переведено в Ново-Сибірський Берсенівський совхоз. Хоть трохи отлягло од серця. Але коли – не схотів сказати. Я вже боюсь їхати так навмання. Послала начальнику совхоза телеграмму, з відповіддю тоді виїду. Спинилась я дуже добре, на станції, комната отдыха, добре ліжко, умивання, кип'яток – 5 карб[ованців]. А на вокзалі в буфеті – обіди, і не дорого, добра порція 3 карб[ованця]. Так що можна 2 дні почекати. Одно цілком незрозуміло – на станції нема уборної. Треба бігати на вулицю. А якщо начальн[ик] не дасть відповіді? Тоді до прокурора. Людя.

ММС. – КН-6621. – Л-466.

№ 2

28.11.39 г**.

Любий Шурочка!*** Здорове ж у мене серце! Що не крок – то й удар! Я вчора тобі написала, сьогодні-ж потяглася туди, до цього Сіблагу³ і комендант мені сказав, що Роночки в Сіблагу не було й нема. Сіблаг охоплює і Ян, і Новосибірск, очевидно всю Західну Сибір. Значить Роночку вислали в Наримський край, бо мені прокурор назвав три міста, – ну третє випало в мене з голови, тільки не бухта і не Колима. Хоч і це все ложь і ложь... Отже я в Маріїнську пристроїлася в хаті у сторожихи, мушу ще сидіти до завтрього, бо потяг виходить о 9.30 ранку (по Київські 5 г[один] 30 хв[илин] р[івно]). Приїду в Томськ десь ввечері і мабуть вже не встигну виїхати того-ж дня, бо потяг теж виходить ввечері, отже певно ще, що виїду 30 ввечері, себто буду в Москві як раз і погано 5-го. Я візьму білета тільки до Москви, щоб там не бути зв'язаною числами. Хай вже я помучу Мусю⁴, але я мушу побачити і Голяк[ова]⁵ і Понкрать[сва]⁶ і подати заяву у Гулаг. Цей ще комендант більш людяний і сказав мені, що Гулаг ніби, тепер, мусить одповісти. Я вже нічому не вірю, і не вірю тому, щоб Роночка була ще жива. Людина не може витримати цих морозів, цієї природи, цього голоду і цієї безнадії. Я бачила все і бачила багатьох випущених і вони все розказали. Не знаю про Вас нічого, не жила ще так ніколи. І все це сота, мільйонна частина тих мук, що терпить Роночка і всі. Пів п'ятої вже зовсім темно, а що-ж то там в Наримі

* Лист написано фіолетовим чорнилом на поштовій картці. На зворотному боці зазначено адресу: “Київ. УССР. ул. Чкалова. Дом № 31 кв. 18. Александру Григорьевичу Черняховскому”. Адрес отправителя: “Томск. Комната отдыха”. На картці є 2 поштових штампі: перший – “Томск. 23.11.39”; другий – “Київ. 3.12.39”.

** Лист написано фіолетовим чорнилом на 2-х сторінках аркуша паперу в лінійку. При ньому зберігся конверт. На конверті зазначено адресу отримувача: “Київ. УССР. ул. Чкалова. Дом № 31 кв. 18. Александру Григорьевичу Черняховскому”. Також є два штампі: перший – “Мариинск. Новосибирск. 29.11.39”; другий – “Київ. 5.12.39”.

*** Зверху простим олівцем дописано: “Добре, що ти мені хоч телеграму прислав”.

кажуть що це найсуровіший клімат. Не знаю, як я це все витримую. Цілую міцно тебе і всіх! А всіх, то тільки Оксана⁷ й Оріся⁸ і Сося⁹. Навіть бідного Ол[ександра] Ол[ександровича]¹⁰ нема. Грінченкам привіт¹¹.

Людя.

ММС. – КН-6619. – Л-464.

№ 3

*Любий Шурочка! Просто можно сказитись. Я вже сьогодні могла виїхати і не можу добути білета. Мене підвела правда сестра М[арини] Я[ківни]¹², сказала, що її синок белбас візьме білета, а він пообіцяв і нічого не зробив. А тепер я бьюсь мов риба об лід, доведеться мабуть іти на ніч на вокзал. Носильщики ні за які гроші не беруть! Ще поспробую в одному місті.

А справа скінчилася ось як. Я пішла до Берии 10-го вже там, щоб нічого не впустити! Оказується, що приймає і жінка одна, я давно вже чула про неї. Іду я до неї. Вона надзвичайно уважно вислухала. Потом почала дзвонити при мені, чи були від нас заяви, чи дали нам яку відповідь, чи ні. І це при мені так, що я все чула. Прочитала наши заяви, я ще їй чисто розказала. Потім кажу: “Теперь нам стало известно, что ее осудило ОСО¹³, – Это мне сказал прокурор города Томска”. Вона мені на це каже: “Мы это проверим”. Взяла всі мої документи і казала мені почекати. Я чекала зо дві години, тоді вона мене покликала і каже: “Дочь Вашу осудила тройка, и Вам не надо было никуда ездить, поезжайте сегодня же в Киев, а мы сегодня-же в Киев посылаем письмо и Вам там все скажут”. Я страшенно зраділа, тим що тройка і що вона так мені казала, щоб я негайно їхала до Києва, а тепер страшенно боюсь, може це вона довідалась, що Роночка вмерла і тому посилала мене так швидче до Києва? Страшенно турбуюсь... А тут ще білет!!

За твою справу я звичайно ходила, але вона ще не прийшла з Києва, адреса точна в мене є. Вже мені нема чого робити більше. Я вмираю від нудьги. І боюсь, що як викличуть тебе без мене, ти не розкажеш всю паутину, до чого тут теліпався військовий прокурор. Це мені в прокурат[урі] сказали: “Коли хто арештований як член сім’ї” – це значить за чоловіка, то догляд за такими справами має військовий прокурор. Далі від прокурора послано до Київськ[ого] В[ійськового] П[рокурора] якогось папера, – це мабуть на одну з наших заяв. Як підеш без мене, то кажи, що я довідалась в Томську, що Рону вже виписали** з лікарні і етапировали в неизв[естном] напрямленні. Нам краще казати, що вона таки була в лікарні. З рештою я таки і не знаю. Чи вона була, чи ні – бо лікарша все брехала. А чи вернулась посылка?¹⁴ Не загуби квитанції. Оксані¹⁵ і Фр[олі] Як[івні]¹⁶ шукала скрізь штани – та й ніде нема, тільки може через місяць вона десь добуде. Взагалі вже й тут нема нічого. Масла нема. Стають десь в чергах і то вишукують, коли даватимуть. Есть мыло, цукор і сыр. Я накупила нам мила й*** сиру. Це ужасно, як що я не добуду білета. Вже завтра напружу всю енергію! Муся до мене надзвичайно ласкава, але ж я їх стісняю. Та й головне, я вже місця собі не знайду.

Людя.

ММС. – КН-6620. – Л-465.

* Лист написано синім чорнилом на подвійному аркуші (4-х сторінках). З Москви до Києва, б/д, за змістом можна датувати груднем 1939 р.

** Підкреслення Л. Старицької-Черняхівської.

*** Далі закреслено: “цукру”.

КОМЕНТАРІ

1. Шурочка – так в родині називали Олександра Черняхівського. Черняхівський Олександр (1869–1939) – вчений-гістолог, доктор медичних наук, професор Київського і Сталінського медичних інститутів, перекладач художньої та фахової медичної літератури. Організатор медичної секції Українського наукового товариства у Києві, голова Всеукраїнської спілки лікарів-українців.

2. Рона – так в родині називали Вероніку Черняхівську.

3. Сиблаг – Сибірський виправно-трудоий табір НКВС, частина ГУЛагу, система тюрем, що розміщувалася на території сучасних Кемеровської, Новосибірської, Омської, Томської областей, Алтайського краю, частини Красноярського краю та частини території Республіки Казахстан.

4. Муся – особа не встановлена.

5. Голяков Іван (1888–1961) – голова Верховного суду СРСР у 1938–1948 рр.

6. Панкрат'єв Михайло (1901–1974) – прокурор СРСР у 1939–1940 рр.

7. Оксана – Оксана Стешенко (1875–1942), дитяча письменниця та перекладачка, молодша сестра Л. М. Старицької-Черняхівської.

8. Оріся – Ірина Стешенко (1898–1987), акторка і перекладачка, донька Оксани Стешенко, племінниця Л. М. Старицької-Черняхівської.

9. Соня – Софія Аршеневська (? – ?), кузина та подруга Л. М. Старицької-Черняхівської.

10. Олександр Тулуб (1866–1939) – правознавець, історик та громадський діяч.

11. Грінченки – родина музикознавця, фольклориста, ректора Музично-драматичного інституту ім. М. В. Лисенка (1924–1928), пізніше професора Київської консерваторії, Миколи Грінченка (1888–1942). У 1930-х роках родина проживала в одній квартирі зі Старицькими, Черняхівськими і Стешенками по вулиці Чкалова, 31.

12. Марина Маєвська (? – 1942) – дружина племінника Людмили Старицької-Черняхівської, Ярослава Стешенка.

13. ОСО – “Особое совещание” – Особлива нарада при НКВС СРСР – позасудовий орган, створений 1934 р., що мав право виносити вирок за спрощеною процедурою.

14. “А чи вернулась посылка?” – намагаючись дізнатися про перебування Вероніки Черняхівської в певному таборі, батьки відправляли за його адресою посылки на її ім'я. Коли посылка поверталась, робили висновок, що доньки у даному місці немає.

15. Оксана Стешенко, див. коментар 7.

16. Фрола Гурович (? – ?) – сестра Марини Маєвської. Проживала з родиною у Москві.

Ольга Гураль (Київ). **Листи Людмили Старицької-Черняхівської до Олександра Черняхівського 1939 року**

У публікації розглядаються листи письменниці та громадської діячки Л. М. Старицької-Черняхівської до її чоловіка О. Г. Черняхівського, написані 1939 р. Головною темою, що розкривають джерела, є пошуки заарештованої 1938 р. доньки В. О. Черняхівської.

Ключові слова: листи, джерела, письменниця, пошук, концентраційний табір.

Ольга ГУРАЛЬ

Ольга Гураль (Киев). **Письма Людмилы Старицкой-Черняховской к Александру Черняховскому 1939 года**

В публикации рассматриваются письма писательницы и общественного деятеля Л. М. Старицкой-Черняховской к ее мужу О. Г. Черняховскому, написанные в 1939 г. Главной темой, которая прослеживается в источниках, являются поиски арестованной в 1938 г. дочери Вероники.

Ключевые слова: письма, источники, писательница, концентрационный лагерь.

Olha Hural (Kyiv). **Liudmyla Starytska-Cherniakhivska's Letters to Oleksandr Cherniakhivsky (1939)**

The publication presents the correspondence of the writer and public figure, Liudmyla Starytska-Cherniakhivska, with her husband Oleksandr Cherniakhivsky. These letters were written in 1939. A main problem which could be traced in the sources is the searching for their daughter Veronica. She was arrested in 1938 by NKVD.

Key words: letters, sources, writer, concentration camp.